

Examining Educational Justice in the Supreme Documents of Education

Heydar Hemati¹

Educational Department of Theology and Islamic Studies, Farhangian University,
Tehran, Iran. h.hemati@cfu.ac.ir

Abstract

Justice is one of the most critical axes of governance in the second step of the Islamic Revolution. The implementation of justice is a procedural matter and includes various components, among them the education of justice-seeking individuals. Since the primary mission of education is inherently educational, an equitable approach to education in line with the governance principles of the Islamic Revolution is necessary. The aim of this study is to examine the position of justice in the supreme documents of education using a qualitative approach and content analysis method. The findings show that the concept of justice, including Mahdavi justice, global justice dissemination, ethical justice, educational justice, distributive justice, situational justice, and gender justice, has been employed in various sections of the documents. Educational justice has been examined with a legal approach, and the sub-systems of the Fundamental Transformation Document have not established a meaningful connection with the concept of justice in the document's objectives. Although the inclination towards justice is innate, understanding, insight, and just actions require education and training along with an executable roadmap. It is suggested that the Fundamental Transformation Document be revised with a focus on nurturing justice-oriented individuals and that a comprehensive educational program covering cognitive, emotional, and behavioral dimensions be developed and implemented. The principle of justice can significantly influence all aspects of the education system and play a vital role in its processes.

Keywords: Educational justice, Educational governance, Supreme documents, Education system, Revolutionary training.

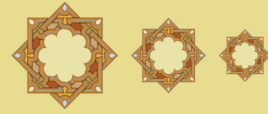
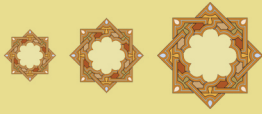

Received: 2024/03/29 ; **Revised:** 2024/05/14 ; **Accepted:** 2024/06/07 ; **Published online:** 2024/06/22

Cite this article: Hemati, H. (2024). Examining Educational Justice in the Supreme Documents of Education. *Research Quarterly of Islamic Education and Training*, 5(2), p.41-62. <https://doi.org/10.22034/RIET.2024.16257.1253>

Publisher: Farhangian University   © the authors   <http://tarbiatmaaref.cfu.ac.ir/>   **Article type:** Research Article

بررسی عدالت تربیتی در اسناد بالادستی آموزش و پرورش

حیدر همتی

گروه آموزشی الهیات و معارف اسلامی، دانشگاه فرهنگیان، تهران، ایران. h.hemati@cfu.ac.ir

چکیده

عدالت یکی از مهم‌ترین محورهای حکمرانی در گام دوم انقلاب اسلامی است. اجرای عدالت امری فرایندی و دارای مؤلفه‌های مختلفی از جمله تربیت انسان عدالت‌خواه است. از آنجایی که اساساً رسالت آموزش و پرورش تربیتی بوده، رویکرد عادلانه به تربیت مطابق با محور حکمرانی انقلاب اسلامی ضروری است. هدف پژوهش حاضر بررسی جایگاه عدالت در اسناد بالادستی آموزش و پرورش، با رویکرد کیفی و با روش تحلیل محتوا است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که مفهوم عدالت در قالب عدل مهدوی، عدالت‌گستری جهانی، عدالت اخلاقی، آموزشی، توزیعی، اقتضایی و جنسیتی در محورهای مختلف اسناد به‌کاررفته، و عدالت تربیتی با رویکرد حقوقی مورد بررسی قرار گرفته، و زیرنظام‌های سند تحول، ارتباط معناداری با مفهوم عدالت در اهداف سند برقرار نکرده است. هرچند گرایش به عدالت امری فطری است؛ اما فهم، بینش و کنش عادلانه نیازمند آموزش و تربیت و نقشه راه اجرایی است. پیشنهاد شده است که سند تحول بنیادین با تمرکز بر تربیت انسان عدالت‌پرور مورد بازنگری قرار گیرد و برنامه جامع تربیتی در ابعاد شناختی، عاطفی و رفتاری تدوین و عملیاتی گردد. اصل عدالت می‌تواند بر همه شئون نظام تعلیم و تربیت تأثیرگذار باشد و در فرایندهای آن نقش مهمی ایفا کند.

کلیدواژه‌ها: عدالت تربیتی، حکمرانی تربیتی، اسناد بالادستی، نظام آموزش و پرورش، تربیت انقلابی.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۱/۱۰؛ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۰۲/۲۵؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۳/۱۸؛ تاریخ انتشار آنلاین: ۱۴۰۳/۰۴/۰۲
استناد به این مقاله: همتی، حیدر (۱۴۰۳). بررسی عدالت تربیتی در اسناد بالادستی آموزش و پرورش. پژوهش در آموزش معارف و تربیت اسلامی، ۵(۲)، ۴۱-۶۲. <https://doi.org/10.22034/RIET.2024.16257.1253>

۱. مقدمه

حکمرانی عادلانه یکی از مفاهیم مهم در فلسفه سیاسی است که به دنبال بررسی استقرار جامعه عادلانه است. این مفهوم از اولین آثار تاریخ اندیشه سیاسی «جمهور» افلاطون، تا یکی از آخرین آثار در این زمینه یعنی «عدالت به مثابه انصاف» جان راولز^۱ مورد توجه قرار گرفته است (قزلسفلی، ۱۳۹۷). در این راستا، اهداف اصلی انقلاب اسلامی نیز به دستیابی به عدالت اجتماعی تأکید دارد و بنیان‌گذاران آن این موضوع را به‌عنوان یکی از اهداف اساسی مطرح کرده‌اند. حکمرانی به‌عنوان فرایند قاعده‌گذاری، اجرا، نظارت و اعمال قدرت مشروع، با هدف دستیابی به هدف مشترکی برای همه افراد و ذی‌نفعان در یک سازمان یا کشور تعریف می‌شود. حکمرانی خوب نیز به‌عنوان یک مفهوم کلیدی در ادبیات توسعه مطرح شده، و از اواخر دهه ۱۹۹۰ میلادی به‌عنوان کلید معمای توسعه شناخته شده است (سامتی، رنجبر و محسنی، ۱۳۹۰). این مفهوم شامل بهترین مدیریت‌های سیاسی، اجرایی و اقتصادی در هر کشور، برای دستیابی به اهداف مشترک از پیش تعیین شده است (صبغ کرمانی و باسحا، ۱۳۸۸).

در جمهوری اسلامی ایران قانون اساسی، و پس از گذشت چهار دهه از انقلاب اسلامی بیانیه گام دوم به‌عنوان سند بالادستی، اصول حکمرانی را تعیین کرده است. در این دو سند، عدالت اجتماعی مهم‌ترین محور حکمرانی قلمداد شده (فربد و حکم‌آبادی، ۱۴۰۰)، و رهبر معظم انقلاب آن را در صدر هدف‌های اولیه همه بعثت‌های الهی و در جمهوری اسلامی نیز دارای همان شأن و جایگاه می‌داند (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۷، بیانیه گام دوم). فرایند حکمرانی بر محور عدالت، نیازمند قوانین، ساختار عادلانه و مجریان عادل است. از آنجایی که هدف غایی نظام‌های آموزشی، فراهم آوردن زمینه شناسایی رشد و شکوفایی استعدادها و تعلیم و تربیت افراد برای حضور فعال و مؤثر در جامعه، و انتقال ارزش‌ها و اصول حاکم بر کشور به آنان است، حکمرانی مناسب در آموزش و پرورش اهمیت زیادی دارد، و نظام‌های آموزشی نه‌تنها در علم‌آموزی، بلکه در حکمرانی و کارکرد فرهنگی - تربیتی نیز نقش مهمی دارند (منیعی و همکاران، ۱۳۹۷).

از این‌رو، بررسی ارتباط بین برنامه‌ها و اسناد بالادستی آموزش و پرورش با اهداف حکمرانی انقلاب اسلامی، ضروری است، زیرا عدم ارتباط منجر به تضاد در جامعه می‌شود. در دهه‌های اخیر، در راستای اهداف انقلاب اسلامی، اسناد تحولی همچون مبانی نظری تحول بنیادین در نظام تعلیم و تربیت رسمی عمومی جمهوری اسلامی ایران (شورای عالی انقلاب فرهنگی، ۱۳۹۰)، سند تحول بنیادین

1. John Rawls

آموزش و پرورش و زیرنظام‌هایی همچون طرح درس ملی (دبیرخانه شورای عالی آموزش و پرورش، ۱۳۹۱)، و اهداف دوره‌ای تحصیلی، تدوین گردید و در بخش‌هایی از لوایح برنامه سند توسعه دولت‌ها بروز یافته است. پرسشی که در این میان مطرح است، اینکه، اسناد بالادستی آموزش و پرورش چه نسبتی با عدالت به عنوان آرمان انقلاب اسلامی دارد؟ عدالت مفهومی است که از رویکردهای مختلف اخلاقی، فقهی، حقوقی، سیاسی، اقتصادی و... قابل بررسی بوده و دارای انواع مختلفی از جمله عدالت اخلاقی، تقنینی، توزیعی، قضائی، اقتصادی، آموزشی، تربیتی و... است. یکی از رویکردها، رابطه عدالت و تربیت بوده که از دو جهت قابل بررسی است. یک جهت تقنین و اجرای عادلانه نظام آموزشی و تربیتی است، که با غلبه نگاه حقوقی و توزیعی همراه است. دوم، آموزش و تربیتی که محصول آن انسان عادل، عدالت‌خواه و عدالت‌پرور است. در این نگاه، عدالت فضیلت اخلاقی و از اهداف تربیتی بوده و امری ذومراتب است که مرحله اولیه آن عادل شدن فردی بوده، و عدالت فردی نیز دارای مراتبی است. مرتبه بالاتر عدالت‌خواهی، عدالت‌پروری و برپایی تمدن، بر محور عدالت است؛ یعنی تربیت انسان‌های عادل که دیگران را به عدالت دعوت می‌نمایند، با بی‌عدالتی مبارزه می‌کنند، و عدل را در جامعه برپا می‌دارند. همچنان که استاد مطهری نوع عدالت امیرالمومنین (ع) را در این امر می‌داند که ایشان تنها عادل نبود؛ بلکه عدالت‌خواه بود و معنای آیه شریفه «کونوا قوامین بالقسط» (نساء، ۱۳۵)، برپا داشتن عدل بوده، که غیر از عادل بودن شخصی است (مطهری، ۱۳۷۷، ص ۲۲۴).

عدالت در اسناد بالادستی آموزش و پرورش به منظور تحقق اهداف حکمرانی انقلاب اسلامی از چه جایگاهی برخوردار است؟ تعامل بین عدالت و تربیت چگونه است؟ مفهوم عدالت تربیتی در اسناد بالادستی آموزش و پرورش در ابعاد مختلف چگونه مورد توجه قرار گرفته است؟ آیا عدالت به عنوان محور اصلی، در این اسناد وجود دارد؟ و یا نگاه یک‌جانبه و تک‌بعدی مورد توجه قرار گرفته است؟ پژوهش حاضر ابعاد عدالت تربیتی را در اسناد بالادستی آموزش و پرورش مورد نقد و بررسی قرار می‌دهد. از جمله تحقیقات مرتبط با پژوهش حاضر، می‌توان به پژوهش‌های زیر اشاره کرد:

حیدری و حسین‌نژاد (۱۳۹۳)، در پژوهشی مبانی نظری عدالت را از منظر سند تحول نقد کرده‌اند. اسلامی‌هرندی، کریمی و نادری (۱۳۹۸) نیز در تحقیقی درصدد ارائه مدلی از عدالت آموزشی برآمده‌اند. صحبتلو و غفاری (۱۴۰۰)، در تحقیقی عادلانه بودن تعلیم و تربیت و توزیع امکانات و فرصت‌های آموزشی و سهمیه‌های کنکور را براساس اصول اساسی نظریه عدالت راولز بررسی کردند. تحقیق پیش‌رو از انواع تحقیقات کیفی بوده و از روش اسنادی و تحلیل محتوا استفاده می‌شود. همچنین ضمن تحلیل مفهوم عدالت، در محتوای اسناد بالادستی آموزش و پرورش، رویکرد به عدالت

تربیتی با روش تأملی، مورد نقد و بررسی قرار گرفته است.

۲. چارچوب مفهومی و نظری

۲-۱. نسبت عدالت و تربیت

مفهوم عدالت و تربیت در اندیشه‌های اندیشمندان و فیلسوفان از زمان‌های قدیم تاکنون مورد بررسی و بحث قرار گرفته است. عدالت در لغت به معنای «نهادن هر چیزی به جای خود» و «حد متوسط میان افراط و تفریط در قوای درونی» تعریف می‌شود (معین، ۱۳۶۲، واژه عدل). از سوی دیگر، از دیدگاه راغب اصفهانی، عدالت به معنای رعایت برابری در پاداش و کیفر دادن به دیگران است (راغب اصفهانی، ۱۳۸۷، واژه عدل).

استاد مطهری نیز عدالت را به عنوان رعایت حقوق دیگران، عدم تبعیض، و حمایت از مظلومان توصیف می‌کند. از دیدگاه مطهری، فردی که به این موارد پایبند است، دارای کمال و عدالت بوده و رفتارش تحسین‌برانگیز است. در مقابل، فردی که به حقوق دیگران تجاوز می‌نماید، میان افراد تبعیض ایجاد می‌کند و نسبت به ستمگران بی تفاوت است، چنین کسی دارای نوعی نقص به نام «ظلم» بوده و رفتارش مورد تقبیح است (مطهری، ۱۳۹۰، ص ۴۷). در معنای عرفی، عدالت به معنای رعایت حقوق دیگران در برابر ظلم و تجاوز به کار می‌رود. از این رو، عدالت به معنای اعطای حقوق هر فرد به اندازه حقی که دارد، تعریف شده است. برخی نیز عدالت را به معنای نهادن هر چیزی در جای خود، یا انجام کارها به شیوه‌ای که شایسته آن است، توسعه داده‌اند (فوادیان دامغانی، ۱۳۸۲، ص ۲۷).

ایشان تربیت را پرورش دادن تعریف کرده‌اند، یعنی استعدادهای درونی را که بالقوه در یک شیء موجود است را به فعلیت درآوردن و پروردن (مطهری، ۱۳۷۴، ص ۵۵). تربیت در مبانی نظری سند تحول بنیادین «فرایند تعاملی زمینه‌ساز تکوین و تعالی پیوسته هویت متریبان به صورتی یکپارچه و مبتنی بر نظام معیار اسلامی، به منظور هدایت ایشان در مسیر آماده شدن جهت تحقق آگاهانه و اختیاری مراتب حیات طیبه در همه ابعاد» تعریف شده است (شورای عالی انقلاب فرهنگی و شورای عالی آموزش و پرورش، ۱۳۹۱، ص ۱۳۹).

براساس مبانی نظری تحول بنیادین، هدف اصلی زندگی دنیوی براساس معارف اسلامی و مکتب اهل بیت (ع)، دستیابی به حیات طیبه است؛ یعنی دستیابی به یک زندگی معنوی و اخلاقی که از نظر اسلامی، معیارهای عدالت، انصاف، توازن، و اعتدال را دربرداشته باشد. مهم‌ترین رسالت آموزش و پرورش در این راستا، فراهم کردن زمینه و ایجاد آمادگی برای دستیابی به این مرتبه از حیات طیبه توسط دانش‌آموزان و متریبان است. از دیدگاه مقام معظم رهبری، عدل یکی از نیازهای اساسی برای دستیابی به حیات طیبه

انسانی است (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۸/۴/۵). از این رو، ایشان جهت‌گیری تعلیم و تربیت کشور را به سمت برخورداری از عدالت و عدالت‌پروری، عدالت‌خواهی و عدالت‌سازی دانسته‌اند (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۷/۲/۱۹).

۲-۲. عدالت‌خواهی و حکمرانی

حکمرانی اسلامی شیوه حکومتی است که در آن ابعاد روابط بین حکومت و مردم، تعامل اجزای تشکیل‌دهنده حکومت و رابطه آن با سایر حکومت‌ها، در اهداف و سیاست‌ها، قوانین و خط‌مشی‌ها، برنامه‌ریزی و اجراء، نظارت و ارزیابی، براساس مبانی، اصول و روش‌های اسلامی تنظیم می‌گردد (می‌دری، ۱۳۸۹). حکمرانی عادلانه در پرتو اسلام، در تلاش برای از بین بردن نابرابری، فقر، فساد و تبعیض است. در اسلام، عدالت رابطه تنگاتنگی با نظام تربیتی در ابعاد مختلفی از جمله معنویات، افکار، رفتار عمومی، اخلاق فردی و اجتماعی، و نوع نگرش انسان‌ها دارد، و همواره آثار تربیتی اعتقاد و پایبندی به عدالت، در این زمینه‌ها بروز و ظهور خواهد داشت. در این نظام، انسان به‌گونه‌ای تربیت می‌شود که به اجرا و تحقق عدالت اجتماعی که هدف حکمرانی عادلانه است، پایبند باشد. در آیات قرآن کریم، عدالت از جنبه‌های مختلفی مورد تأکید واقع شده است. به طور نمونه، رعایت عدالت در نسبت با دشمنان؛^۱ یعنی کینه‌ها و کدورت‌ها نباید مانع عدالت‌جویی و رفتار عدالت‌محور گردد. همچنان که قرابت و نزدیکی نیز نباید مانع عدالت‌ورزی شود.^۲ قرآن به زمامداران، مدیران و داوران دستگاه‌های قضایی فرمان می‌دهد که در میان جامعه براساس عدالت حکم کنند.^۳

در کنار این موارد، پیامبر اسلام (ص) مأموریت خود را اجرای عدالت می‌داند.^۴ امیرالمؤمنین (ع) درباره اهمیت عدالت و رابطه آن با ایمان می‌فرماید:^۵ «عدل در رأس ایمان قرار داد» (محمدری شهری، ۱۳۶۲، ص ۸۱). در بُعد اجرای عدالت در سطح جامعه و حاکمیت، شاهد اهمیت فوق‌العاده عدالت در روایات هستیم. پیامبر اکرم (ص) می‌فرماید: «یک ساعت به عدالت رفتار کردن بهتر از هفتاد سال عبادت است» (طبرسی، ۱۳۷۹، ج ۱، ص ۶۷۱). گفته شده هیچ قانونی در نظام اسلام نیست، مگر اینکه از عدل

۱. «وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَاَنُ قَوْمٍ عَلَىٰ أَلَّا تَعْدِلُوا اعْدِلُوا هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَىٰ» (مانده، ۸)

۲. «وَإِذَا قُلْتُمْ فَاعْدِلُوا وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبَىٰ» (انعام، ۱۵۲)

۳. «وَإِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ أَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ» (نساء، ۵۸)

۴. «وَأُمِرْتُ لِأَعْدِلَ بَيْنَكُمْ» (شوری، ۱۵)

۵. «الْعَدْلُ رَأْسُ الْإِيمَانِ، جَمَاعُ الْإِحْسَانِ وَاعْلَىٰ مَرَاتِبِ الْإِيمَانِ»

سرچشمه گرفته است؛ لذا، عدالت تخصیص‌بردار نیست (سبحانی، ۱۳۶۲، ص ۴۱۸-۴۱۹).
مقام معظم رهبری از متفکرین انقلاب اسلامی راهبردهای زیادی را در حوزه‌های مختلف ناظر به حکمرانی عادلانه ارائه فرموده‌اند: «عدالت، اساس کار حیات طیبه انسانی است. همانطور که در دعای تعجیل فرج امام زمان (عج) می‌گویید ایشان بیایند، تا عدالت را برقرار کنند؛ با اینکه آن بزرگوار، دین، تقوا و اخلاق را به جامعه تزریق خواهد کرد. این نشان می‌دهد که عدل، نیاز اصلی حیات طیبه انسانی است» (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۸/۴/۵).

در این بیان، عدل زمینه‌ساز برای دینداری جامعه است. در حوزه تحقق حکمرانی عادلانه، تربیت انسان‌های عادل شرط اصلی برای تحقق عینی عدالت بوده و وجود قوانین بدون مجریان عادل، موجب معطل ماندن قوانین عادلانه می‌شود. از این رو، مجری قوانین که در رأس قوه اجرایی قرار می‌گیرد، باید انسانی عادل باشد (خامنه‌ای، ۱۳۶۰/۱/۷).

نظام آموزش و پرورش یکی از نهادهای رسمی تربیت انسان است. مقام معظم رهبری جهت‌گیری تعلیم و تربیت کشور را به سمت برخورداری از عدالت می‌داند؛ چراکه ارزش عدالت در طول تاریخ ثابت است. ایشان رسالت معلمی را بر پایه حدیثی از امیرالمؤمنین (ع) که در نهج‌البلاغه می‌فرماید: «وَمَا أَخَذَ اللَّهُ عَلَى الْعُلَمَاءِ إِلَّا يُقَارُوا عَلَى كَيْفَةِ ظَالِمٍ وَلَا سَعْبٍ مَظْلُومٍ؛ وظیفه عالمان این است که بر گرسنگی گرسنگان، و شکم‌بارگی دارندگان، صبر نکنند و تحمّل نکنند»، وظیفه عدالت‌طلبی معرفی می‌کند (خامنه‌ای، ۱۳۹۷/۲/۱۹).

آیت‌الله خامنه‌ای در بیانی دیگر فرموده‌اند: «نگاه غیرعدالت‌محور، این است که ما در کشور مدارس پیشرفته مجهز به بهترین تجهیزات در یک جاهایی، و مدارس محروم کپری یا شبه‌کپری در یک مناطق دیگر داشته باشیم؛ معلم ممتاز برجسته برای تعدادی از مدارس، و معلمان خسته یا کم‌سواد برای تعداد دیگری از مدارس داشته باشیم؛ این درست ضدّ نگاه عدالت‌محور است (خامنه‌ای، ۱۳۸۵/۲/۱۲). در جمع‌بندی می‌توان گفت، عدل به معنای دوری از افراط و تفریط، مساوات و فرصت برابر است. تربیت نیز پرورش استعداد و عملی کردن آن در همه ابعاد می‌باشد. عدالت از استعدادهای بشری و نیازمند تربیت است.

۳. رویکرد به عدالت تربیتی در اسناد بالادستی آموزش و پرورش

۳-۱. مبانی نظری تحول بنیادین در نظام تعلیم و تربیت رسمی عمومی جمهوری اسلامی ایران
مجموعه تلاش‌های محققان و مسئولین شورای عالی آموزش و پرورش و شورای عالی انقلاب فرهنگی در کتابی با عنوان «مبانی نظری تحول بنیادین در نظام تعلیم و تربیت رسمی عمومی جمهوری اسلامی

ایران» منتشر شد. این اثر شامل سه بخش: «فلسفه تربیت در جمهوری اسلامی ایران»، «فلسفه تربیت رسمی و عمومی در جمهوری اسلامی ایران» و «رهنامه نظام تربیت رسمی و عمومی در جمهوری اسلامی ایران» بوده و بر این مبنای سند تحول بنیادین به عنوان یک سند راهبردی، برای تحقق وضع مطلوب تدوین شده است.

۳-۱-۱. توصیف و تحلیل

نوع نگاه به عدالت و عدالت تربیتی در مبانی نظری، در محورهای مختلف به این صورت ترسیم شده است (جدول ۱).

جدول ۱ - مبانی نظری تحول بنیادین

محور	ردیف	مضمون	مقوله	طبقه
مبانی ارزش‌شناختی	۱-۴-۱۲	عدالت، اساسی‌ترین ارزش اخلاقی و اجتماعی در نظام معیار اسلامی	رعایت حق و حقوق افراد؛ برخورداری از پاداش متناسب با تلاش	عدالت اخلاقی
مبانی دین‌شناختی	۹-۵-۱	دین اسلام نویدبخش آینده‌ای روشن برای انسان - جامعه عدل جهانی - است.	عدالت، رسالت تاریخی پیامبران	جامعه عدل جهانی
اصول تربیت	۱۰-۵-۴	عدالت تربیتی	توجه به ویژگی و استعداد مشترک و متفاوت متریبان	عدالت توزیعی
ویژگی‌های تربیت رسمی و عمومی	۱-۲-۲	فراگیری تربیت نسبت به آحاد جامعه؛ ملاحظه تفاوت‌ها بین متریبان	تربیت وحدت‌آفرین؛ فرصت برابر؛ توجه به ویژگی فردی، جنسیتی، فرهنگی و...	عدالت اقتضایی
ویژگی‌های خاص تربیت	۲-۲-۲	عدالت‌محوری	ذومراتب بودن عدالت تربیتی	عدالت تشکیکی
اصول ناظر به روابط درونی تربیت رسمی و عمومی	۲-۱-۴	عدالت تربیتی	دسترسی به فرصت برابر؛ توجه به تفاوت‌ها	عدالت اقتضایی
اصول ناظر به روابط درونی تربیت رسمی و عمومی	۵-۱-۴	پذیرش تنوع و کثرت در تربیت	عدالت تربیتی به معنای تساوی نیست.	عدالت اقتضایی
چیستی تربیت	۲-۲	فرایند تعاملی زمینه‌ساز تکوین و تعالی پیوسته هویت متریبان، به صورتی یکپارچه و مبتنی بر نظام معیار اسلامی، به‌منظور هدایت ایشان در مسیر آماده شدن جهت تحقق آگاهانه و اختیاری مراتب حیات طیبه در همه ابعاد است.	رشد متوازن و همه‌جانبه استعداد	اعتدال

از منظر مبانی نظری تحول بنیادین، عدالت اساسی‌ترین ارزش اخلاقی و اجتماعی در نظام معیار اسلامی بوده و تحقق عدالت جهانی وعده ادیان است. عدالت تربیتی نیز نقش اساسی در پیشرفت عدالت اجتماعی دارد. براساس عدالت تربیتی، باید به تفاوت‌ها و ویژگی‌های متریبان توجه کرد و فرصت‌های برابری را فراهم نمود. همچنین، عدالت تربیتی باید به کیفیت خدمات تربیتی، توازن در تربیت و انطباق با خصوصیات فردی و اجتماعی متریبان توجه کند. از این رو، استفاده برابر مردم از امکانات تربیتی، مصداقی از اجرای عدالت است. عدالت تربیتی در این منظر مفهومی ذومراتب و تشکیکی بوده که تحقق کامل آن منوط به تحقق همه مراتب است. مرتبه نخست عدالت تربیتی تأمین اصل (وجود) تربیت برای همه افراد جامعه است. مرتبه بعد، قابلیت دسترسی برابر برای همگان و برطرف نمودن انواع تبعیض می‌باشد. مرتبه بالاتر، کیفیت مطلوب و قابل قبول در ارائه خدمات تربیتی بوده، و در نهایت انطباق جریان تربیت با خصوصیات متریبان است. یکی دیگر از مراتب عدالت تربیتی وجود اعتدال و توازن در جریان تربیت است؛ یعنی زمینه‌سازی برای توسعه و تکوین هویت و تمامی ابعاد وجودی متریبان به شکل متوازن و متعادل در همه ساحت‌های شش‌گانه وجودی انسان است. عدالت تربیتی با فراهم نمودن فرصت یادگیری برای رشد همه‌جانبه تربیتی محقق شده، و یک انسان چندبعدی و جامع تربیت می‌شود. در این میان لازمه عدم توجه به هر بُعدی از انسان، ظلم و بی‌عدالتی است (شورای عالی انقلاب فرهنگی، ۱۳۹۰، ص ۲۷۴).

۳-۱-۲. نقد و بررسی

بحث درباره عدالت تربیتی از دیدگاه پیامدگرایی، بر اهمیت تأثیر عدالت تربیتی بر اقتصاد و اشتغال تأکید دارد. عدالت تربیتی باید به ایجاد فرصت‌های برابر و ارتباط آموزش با نیازهای جامعه توجه کند، تا از انباشت فارغ‌التحصیلان بدون فرصت شغلی جلوگیری شود. از طرف دیگر، مبنا قرار دادن تفاوت‌ها نباید منجر به شکل‌گیری مدارس خاص طبقاتی بر پایه اقتصاد خانوار گردد، و تفاوت اقتصادی جایگزین تفاوت در استعداد شود. از این رو، اینکه تربیت رسمی چگونه باید با تفاوت‌های فردی و فرهنگی مواجه شود؟ و چگونه باید توزیع منابع و امکانات در تربیت رسمی و عمومی انجام شود؟ نیازمند بررسی همراه با پیامدگرایی است.

۳-۲. سند تحول بنیادین آموزش و پرورش

۳-۲-۱. توصیف و تحلیل

نظام آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران سند تحول بنیادینی را مبتنی بر آرمان‌های نظام اسلامی طراحی نموده و در چارچوب سندی راهبردی، در دست اجرا است. این سند نقشه راه و برنامه‌ای برای

فعالان آموزش و پرورش است، که حرکت و اقدام کنش‌گران آموزشی و پرورشی را جهت‌دهی کرده، و سمت و سویی دقیق و مشخص به آن می‌دهد. در محتوای سند واژه «عدالت» ۱۲ مرتبه، «عادل» ۲ مرتبه و «عدل» ۸ مرتبه به کار رفته است (سند تحول، ۱۳۹۰).

جدول ۲- سند تحول بنیادین

سند تحول	مضمون (عدالت- عدل- عادل)	کد و مقوله	طبقه
عدالت			
مقدمه	کسب آمادگی برای برقراری عدالت و معنویت در جهان، در گرو تربیت انسان‌های عالم متقی، آزاده و اخلاقی است.	تحقق و برقراری عدالت در جهان	عدالت‌گستری جهانی
بیانیه ارزش‌ها	کرامت ذاتی و اکتسابی انسان و کسب فضایل اخلاقی از جمله: ایمان، تقوا، توبی و تیزی، عمل صالح، خودباوری، روحیه مجاهدت، ظلم‌ستیزی، علم، حکمت، عفت، شجاعت، عدالت، صداقت، ایثار و فداکاری	کسب فضیلت اخلاقی، عدالت از صفات انسان است.	عدالت اخلاقی
بیانیه ارزش‌ها	تکوین و تعالی جنبه‌های انسانی هویت دانش‌آموزان، برای تقویت روابط حق‌محور، عدالت‌گستر و مهرورزانه با همه انسان‌ها در سراسر جهان.	عدالت‌گستری در جهان، تعالی انسانی	عدالت‌گستری جهانی
بیانیه ارزش‌ها	عدالت تربیتی در ابعاد کمی، همگانی و الزامی	توزیع مناسب و همه‌گیری عدالت تربیتی	عدالت توزیعی
بیانیه ارزش‌ها	عدالت کیفی با رعایت تفاوت‌های فردی، جنسیتی، فرهنگی و جغرافیایی	به رسمیت شناختن تفاوت‌های انسانی	عدالت اقتضایی
بیانیه ارزش‌ها	تقویت شأن حاکمیتی نظام تعلیم و تربیت رسمی عمومی در ابعاد سیاست‌گذاری، برنامه‌ریزی، پشتیبانی و نظارت و ارزیابی ضمن مشارکت‌پذیری و کاهش تصدی‌گری غیرضرور، در بعد اجرا با رعایت اصل عدالت	رعایت عدالت در قوانین و سازمان اداری	عدالت تقنینی
چشم‌انداز	توانمند در زمینه‌سازی برای شکوفایی فطرت، استعدادها و شکل‌گیری هویت یکپارچه اسلامی، و انتقالی - ایرانی دانش‌آموزان با توجه به هویت اختصاصی آنان؛ کارآمد، اثربخش، یادگیرنده، عدالت‌محور و مشارکت‌جو	عدالت‌محوری، هویت دانش‌آموز ایرانی	تربیت عدالت‌محور
هدف‌های کلان	تربیت انسانی موحد و مؤمن و معتقد به معاد و آشنا و متعهد به مسئولیت‌ها و وظایف در برابر خدا، خود، دیگران و طبیعت، حقیقت‌جو و عاقل، عدالت‌خواه و صلح‌جو، ظلم‌ستیز	عدالت‌خواهی، هدف تربیت	تربیت عدالت‌محور
هدف‌های کلان	گسترش و تأمین همه‌جانبه عدالت آموزشی و تربیتی	دسترسی به فرصت‌های برابر	عدالت توزیعی
هدف‌های کلان	توسعه و نهادینه کردن عدالت آموزشی و تربیتی در مناطق مختلف کشور	دسترسی به فرصت‌های برابر برای نقاط محروم	عدالت توزیعی

سند تحول	مضمون (عدالت- عدل - عادل)	کد و مقوله	طبقه
عدالت (ادامه)			
هدف‌های عملیاتی و راهکارها	با درک مفاهیم اقتصادی در چارچوب نظام معیار اسلامی از طریق کار و تلاش و روحیه انقلابی و جهادی، کارآفرینی، قناعت و انضباط مالی، مصرف بهینه و دوری از اسراف و تبذیر، و با رعایت وجدان، عدالت و انصاف در روابط با دیگران در فعالیت‌های اقتصادی در مقیاس خانوادگی، ملی و جهانی مشارکت می‌نمایند.	روابط اجتماعی و اقتصادی بر پایه اخلاق	عدالت اخلاقی
هدف‌های عملیاتی و راهکارها	تأمین و بسط عدالت در برخورداری از فرصت‌های تعلیم و تربیت با کیفیت مناسب، با توجه به تفاوت‌ها و ویژگی‌های دختران و پسران و مناطق مختلف کشور	به رسمیت شناختن تفاوت‌های جنسیتی	عدالت جنسیتی
عدل			
مقدمه	تعلیم و تربیتی که تحقق بخش حیات طیبه، جامعه عدل جهانی و تمدن اسلامی ایرانی باشد.	تحقق عدل جهانی، ساختن جامعه عادل به عنوان آرمان تربیت انسان	عدالت‌گستری جهانی
بیانیه ارزش‌ها	آموزه‌های قرآن کریم، نقش معنوی، اسوه‌ای، هدایتی و تربیتی پیامبر اکرم (ص) و حضرت فاطمه زهرا (س) و ائمه معصومین (ع)، به‌ویژه امام زمان (عج) و ولایت‌مداری در تمام ساحت‌ها برای تحقق جامعه عدل جهانی (جامعه مهدوی)	عدل جهانی آرمان تربیتی و ویژگی جامعه مهدوی	عدالت‌گستری جهانی
چشم‌انداز	زمینه‌ساز جامعه جهانی عدل مهدوی	عدل جهانی آرمان تربیتی و ویژگی جامعه مهدوی	عدالت‌گستری جهانی
هدف‌های کلان	ولایت‌مدار، منتظر و تلاشگر در جهت تحقق حکومت عدل جهانی	عدل جهانی، آرمان تربیتی و ویژگی جامعه مهدوی	عدالت‌گستری جهانی
هدف‌های کلان	تحقق جامعه جهانی عدل مهدوی	عدل جهانی، آرمان تربیتی و ویژگی جامعه مهدوی	عدالت‌گستری جهانی
هدف‌های عملیاتی و راهکارها	استقرار حکومت عدل جهانی	عدل جهانی، آرمان تربیتی و ویژگی جامعه مهدوی	عدالت‌گستری جهانی
هدف‌های عملیاتی و راهکارها	«زمینه‌سازی برای استقرار دولت عدل مهدوی (عج)» با تأکید بر بهره‌گیری از ظرفیت حوزه‌های علمیه و نقش الگویی معلمان و اصلاح روش‌ها	عدل، ویژگی اصلی جامعه مهدوی آخرالزمانی	عدل مهدوی

سند تحول	مضمون (عدالت- عدل- عادل)	کد و مقوله	طبقه
عدل (ادمه)			
هدف‌های عملیاتی و راهکارها	تحقق تمدن نوین اسلامی در راستای دستیابی به جامعه عدل مهدوی	عدل، ویژگی اصلی جامعه مهدوی آخرالزمانی	عدل مهدوی
عادل			
بیانیه مأموریت	زمینه دستیابی دانش‌آموزان در سنین لازم‌التعلیم طی ۱۲ پایه (چهار دوره تحصیلی سه ساله) تحصیلی به مراتبی از حیات طیبه در ابعاد فردی، خانوادگی، اجتماعی و جهانی را به صورت نظام‌مند، همگانی، عادلانه و الزامی در ساختاری کارآمد و اثربخش فراهم سازد.	ایجاد زمینه و فرصت برابر برای تربیت	عدالت آموزشی
هدف‌های عملیاتی و راهکارها	ساماندهی و به‌کارگیری بهینه و اثربخش منابع انسانی و توزیع عادلانه آن در سراسر کشور	توزیع عادلانه امکانات	عدالت توزیعی
مفاهیم هم‌سو با عدالت و نفی ظلم			
کلیات	جامعه اسلامی در نگرش اسلامی: اجتماعی است که بر روی نمودن به خدا در حالت تسلیم و رضا استوار می‌شود، نه بر روابط نژادی، خویشاوندی یا قبیله‌ای و یا روابط انتفاعی و ستمگرانه ... در چنین جامعه‌ای روابط ظالمانه و تعصبات نژادپرستانه طرد می‌شود، و بر توحید به‌عنوان اساس تکوین و گسترش روابط اجتماعی تأکید می‌گردد.	نفی روابط ظالمانه	عدالت اخلاقی
مدرسه در افق چشم‌انداز ۱۴۰۴	تجلی‌بخش فرهنگ غنی اسلامی و انقلابی در روابط و مناسبات با خالق، جهان خلقت، خود و دیگران «به‌ویژه تکلیف‌گرایی و... استکبارستیزی، دفاع از محرومان و مستضعفان و ارزش‌های انقلاب اسلامی»	دفاع از محرومان و مستضعفان	عدالت‌گستری جهانی

داده‌های مندرج در جدول شماره (۲)، نشان می‌دهد که مقوله عدالت با رویکردهای مختلفی در سند تحول بنیادین مورد توجه قرار گرفته است. اما تمرکز اصلی بر عدالت، در حکومت آخرالزمانی و تحقق آرمان‌شهر و مدینه فاضله است، که اصلی‌ترین ویژگی آن عدالت است. این مفهوم ریشه اعتقادی در مکتب شیعه دارد و تحقق عدل جهانی با ظهور امام در آخرالزمان را مطرح می‌کند. بنابراین، تربیت انسان منتظر و زمینه‌سازی برای ظهور، فعالیت‌های تربیتی را برای رسیدن به آرمان‌شهر مهدوی معنا می‌دهد. از این‌رو، تقویت بینش عدالت‌گستری جهانی در متربیان ضروری است.

در رویکرد دیگر، تربیت اخلاقی به تربیت انسانی با روابط فردی و اجتماعی، بر پایه عدالت متمرکز است. اما رویکرد عدالت تربیتی بیشتر به حوزه آموزشی اختصاص دارد و به معنای ایجاد فرصت‌های برابر و دسترسی به امکانات در نواحی مختلف جغرافیایی بوده، که زیرمجموعه عدالت توزیعی است. همچنین

توجه به تفاوت‌ها در تربیت بر پایه جنسیت، به منظور برقراری عدالت جنسیتی ضروری است. در این راستا، مراعات اقتضانات سنی، زبانی و سایر موارد نیز جزء عدالت اقتضایی محسوب می‌شود. مفهوم دیگر مربوط به سازمان و قوانین آموزش و پرورش بوده که ناظر بر عدالت تقنینی است. علاوه بر این، کلمات همسو با عدالت که در سند تحول به مفهوم دفاع از مستضعفین و محرومان و رد تبعیض آمیز و نژادپرستانه اشاره دارند، از اهمیت ویژه‌ای برخوردار هستند.

۳-۲-۲. نقد و بررسی

در سند مورد بررسی، مفهوم عدالت از منظرهای مختلف بررسی شده و نقش آن در برنامه‌های آموزشی و تربیتی مورد بحث قرار گرفته است. واژه عدالت و عدل و عادل، به طور مستقل و با ترکیباتی، حدود ۲۲ بار از منظرهای مختلف در سند آمده است. در برخی موارد موضوع عدل و عدالت به طور مستقیم و صریح مورد تأکید واقع شده، در مواردی نیز مبنای نظری سند و نوع نگاه و تعریف از تربیت و گاهی لازمه نگاه عدالت‌محور در برنامه‌های آموزشی و تربیتی سند تحول بنیادین وجود دارد. عدالت به‌عنوان وصف جامعه آرمانی، فضیلت اخلاقی، توزیع امکانات و توجه به تفاوت‌ها در آموزش و تربیت مورد بررسی قرار گرفته است.

رویکرد سند در حوزه عدالت از دو بعد قابل نقد است، یک نقد ناظر به کلیت سند بوده که راهکارهای عملیاتی در آن وجود ندارد، دوم، مربوط به حوزه عدالت است.

علی‌رغم توجه به عدالت در محتوای سند، این موضوع به‌صورت تک‌بعدی در کنار دیگر ارزش‌ها، مورد بررسی قرار گرفته است، و نه به‌عنوان نظریه حاکم بر تمام فرایندهای نظام آموزشی. از آنجایی که نظام آموزشی فرایندی به‌مثابه یک دستگاه است، دارای مؤلفه‌های مختلفی از جمله دانش آموز، معلم، منابع مالی فرایندهای برنامه درسی، مدیریت آموزشی، ارزشیابی تحصیلی همراه با تأثیرپذیری از محیط اجتماعی، اقتصادی و سیاسی، در کنار خانواده و محله می‌باشد؛ از این رو، نسبت‌سنجی همه مؤلفه‌ها با عدالت، امری ضروری است؛ درحالی‌که عدالت در سند تحول مفهومی یک‌بعدی و غیرجامع می‌باشد. از طرف دیگر، اجرایی‌سازی سند تحول نیازمند درک حوزه عدالت و نیازمند نظام تربیت‌معلم و مربی با هویت عدالت‌خواه است، که در این مورد سند تحول نسبت به آن ساکت می‌باشد. در عدالت کیفی، با رعایت تفاوت‌های فرهنگی و جغرافیایی، در میزان توجه به هویت ملی- قومی شاخصه‌ای بیان نشده است و در حوزه عدالت جنسیتی معیاری برای نیازها و نقش‌های دانش‌آموزان دختر و پسر تعیین و تعریف نشده، و بیشتر تمرکز بر روی مفهوم عدالت تربیتی به معنای توزیع امکانات و فرصت برابر است، و نه یک رویکرد تربیتی.

۳-۳. برنامه درسی ملی جمهوری اسلامی ایران^۱

۳-۳-۱. توصیف و تحلیل

برنامه درسی ملی براساس فلسفه تعلیم و تربیت اسلامی، به عنوان اولین و مهم ترین سند از مجموعه اسناد تحولی زیرنظام های آموزش و پرورش، تولید شده است. رویکرد محورهای برنامه درسی در نسبت با عدالت در جدول شماره (۳) آمده است.

جدول ۳- رویکرد محورهای برنامه درسی در نسبت با عدالت

طبقه	مقوله	مضمون و محتوا	محور
عدالت تربیتی	نیازمحوری، اصل تفاوت دوری از افراط و تفریط	جامعیت (نیازهای گوناگون دانش آموزان و جامعه در سطوح محلی، منطقه ای، ملی و جهانی) توجه به تفاوت های دانش آموزان (محیطی، جنسیتی، و ویژگی فردی) تعادل (پرهیز از افراط و تفریط و رعایت تناسب و توازن در طراحی، تولید، اجرا و ارزشیابی برنامه ها)	اصول ناظر بر برنامه درسی و تربیتی
عدالت فضیلتی اخلاقی	عدالت، میل فطری است.	میل به فضائل و ارزش های اخلاقی مانند عدالت و بیزاری از ظلم، بی عدالتی	شایستگی های پایه
جامعه عدل مهدوی	عدالت مرتبه ای از حیات طیبه	با تأکید بر بهره گیری از تکالیف عملکردی در سنجش میزان دستیابی دانش آموزان به شایستگی ها و تلاش برای تحقق جامعه عدل مهدوی (عج)، و دستیابی به مراتبی از حیات طیبه، گزارش عملکرد تحصیلی و تربیتی آنان با همکاری دانش آموز، اولیاء مدرسه و والدین تنظیم و ارائه شود.	اصول حاکم بر ارزشیابی پیشرفت تحصیلی و تربیتی

بر پایه تعریفی که از عدالت تربیتی در مبانی نظری سند تحول آمده است، به اصل تفاوت ها در کنار فرصت برابر تاکید دارد، در برنامه درسی ملی در راستای تحقق عدالت تربیتی مواردی ناظر به عدالت تربیتی در اصول یازده گانه برنامه درسی وجود دارد، از جمله آنها توجه به نیازهای گوناگون دانش آموزان در سطوح محلی، منطقه ای، ملی و جهانی است. همچنین لحاظ تفاوت های دانش آموزان ناشی از محیط فرهنگی، جنسیتی و نیز ویژگی های فردی در برنامه ریزی درسی و نیز تعادل و پرهیز از افراط و تفریط، و رعایت تناسب و توازن در طراحی، تولید، اجرا و ارزشیابی برنامه ها است. در کنار این مورد، عدالت با لحاظ فضیلتی اخلاقی، در شایستگی پایه و شاخصه تحقق حیات طیبه، در ارزیابی و پیشرفت تحصیلی نیز مورد توجه واقع شده است.

۱. برنامه درسی ملی مصوب جلسات ۸۷۲ الی ۸۵۷ شورای عالی آموزش و پرورش.

۳-۲. نقد و بررسی

یکی از موارد برنامه درسی ملی، مربوط به الگوی هدف‌گذاری، و اهداف کلی است، مولفه هدف به عنوان وضع مطلوبی است که برای تحقق آن فعالیت‌های مناسب تربیتی طراحی و انجام می‌شود، این مولفه نقش ارتباطی مهمی در هر برنامه و نظریه تربیتی با نظام آموزشی و فلسفه تربیتی جامعه دارد. در الگوی هدف‌گذاری برنامه‌های درسی و تربیتی، عرصه‌های چهارگانه شامل رابطه با خود، رابطه با خدا، رابطه با خلق خدا و رابطه با خلقت مورد بررسی قرار می‌گیرند. این عرصه‌ها با پنج عنصر تفکر و تعقل، ایمان و باور، علم و معرفت، و عمل و اخلاق در بستر خود شکل می‌گیرند و توسعه می‌یابند. با توجه به جایگاه عدالت در مبانی دینی و اهداف حکمرانی انقلاب اسلامی، و اهداف کلان در سند تحول بنیادین و ویژگی حیات طیبه که از اهداف تربیتی است، در الگوی هدف‌گذاری برنامه درسی ملی جایگاه خاصی برای آن در نظر گرفته نشده است، و دچار تقلیل‌گرایی نیز شده و تنها یک گزاره اخلاقی در زیرشاخه عنوان اخلاق، در کنار دیگر عناوین اخلاقی اشارتی شده است و نقش محوری در برنامه درسی ندارد. موضوع عدالت از دو منظر در طرح درس ملی قابل بررسی است: یک منظر عدالت تربیتی اینکه، در برنامه درسی سطوح مختلف و تفاوت مخاطب در نظر گرفته شود، و منظر دوم، مربوط به اهداف تربیتی و فضیلت اخلاقی عدالت است.

در موضوع ارزشیابی در برنامه درسی ملی، ارزشیابی برنامه درسی ملی به منظور فراهم آوردن اطلاعات توصیفی و قضائتی، با روش‌های کمی و کیفی، در ادوار زمانی ۲ تا ۳ و ۵ تا ۱۰ سال به صورت پایش مستمر (تشخیصی، تکوینی و پایانی) است. بر پایه نگاه عدالت تربیتی که اصل تفاوت در استعدادها را به رسمیت می‌شناسد، محور ارزیابی براساس استعدادها، استحقاق‌ها و ظرفیت‌های مختلف متریان، متفاوت خواهد بود. عدالت در این است که وقتی انسان‌ها استعداد یکسانی ندارند، نباید توقع و انتظار یکسانی هم داشت. بنابراین، غایت تربیت اسلامی، پرورش انسانی است که تمام استعدادهای خدادادی وی، به نحو مؤثر و کاملی، رشد کند. از این رو، نظام ارزشیابی یکسان پاسخگوی این مبنا نخواهد بود.

۳-۴. اهداف دوره‌های تحصیلی نظام تعلیم و تربیت رسمی عمومی جمهوری اسلامی ایران^۱

۳-۴-۱. توصیف

اهداف دوره‌های تحصیلی، تجلی اهداف آموزش و پرورش متناسب با ویژگی‌ها و شرایط سنی دانش‌آموزان بوده، و زمینه دستیابی آنان به شایستگی‌های پایه را فراهم می‌آورد، و به رشد متوازن و

۱. مصوب جلسه ۹۵۲ تاریخ ۱۳۹۷/۲/۱۰ شورای عالی آموزش و پرورش

همه‌جانبه ایشان کمک می‌کند.

از این‌رو، باید دانش‌آموزان در پایان هر یک از دوره‌های تحصیلی، به اهداف تعیین شده دست یابند. این اهداف مبتنی بر اسناد بالادستی، به تصویب شورای عالی آموزش و پرورش رسیده است. با نگاهی گذرا در اهداف ساحت‌های تربیتی در نسبت با عدالت، تنها یک مورد یافت شد، آن هم در ساحت تعلیم و تربیت اعتقادی، عبادی و اخلاقی دوره دوم متوسطه؛ با این بیان که: «با الگوگیری از سیره پیشوایان دینی، نقش ایشان را در احیای دین و ترسیم آینده بشریت، جامعه عدل مهدوی، عدالت‌خواهی، ظلم‌ستیزی، صلح‌جویی، عمران و آبادی تبیین کند، و دلالت‌های آن را در موقعیت‌های مختلف زندگی فردی و اجتماعی به کار گیرد».

۳-۴-۲. نقد و بررسی

علی‌رغم تأکید اسناد بالادستی بر موضوع عدالت و قرار گرفتن در دال مرکزی گفتمان انقلاب اسلامی، در اهداف دوره‌های تحصیلی، به آن پرداخته نشده است. بیات و قاسمی (۱۳۹۸) معتقدند که فقدان راهبردی مشخص جهت تعمیق مفاهیم مربوط به عدالت در محتوای آموزشی، سبب شده تا برخی اقدامات ضروری همچون مفهوم‌پردازی عدالت در دوران ابتدایی و متوسطه اول، به حاشیه رانده شده، و با در کل حذف گردد، یا دچار تقلیل‌گرایی شود.

همچنین از محتوای درسی دوره متوسطه انتظار طرح مباحث جدی‌تری ناظر به شرایط روز و مبتنی بر حل مسئله می‌رفت؛ اما چنین ترسیمی از موضوع موردنظر صورت نگرفته است. به‌طور کلی، به نظر می‌رسد رویکرد نظام آموزشی به مسئله عدالت، به‌عنوان یکی از مبانی قانونی و ارزشی، و به‌عنوان یک دغدغه مهم قانون اساسی در کتب درسی پرداخته نشده، و در تفهیم این موضوع انتزاعی پیچیده و عوامل مترتب بر آن، به دانش‌آموزان ابتدایی تا پایان متوسطه، سیر فکری مشخصی اتخاذ نشده است.

گرایش به عدالت‌خواهی در انسان نهادینه شده است، اما برای بروز و کنش عادلانه، نیازمند آموزش و تربیت است. مفاهیم ظلم و عدل از سن دبستان در ذهن شکل می‌گیرند و در سن نوجوانی پرسش‌هایی از عدالت و بی‌زاری از ظلم مطرح می‌شود. نبود عدالت و ضعف تعاملی در مدرسه می‌تواند به روابط سلطه‌جویانه و اختلال در برنامه درسی منجر شود (ذکاوتی قراکزلو، ۱۳۹۶، ص ۳۴۰).

در حوزه متون درسی، ارتباط بین یادگیری و عدالت باید مورد تأکید قرار گیرد. باید به دانش‌آموزان احترام به همه، پیروی از قوانین و کمک به دیگران آموخته شود. آن‌ها باید از برخورد ناعادلانه جلوگیری کرده و برای جامعه‌ای بی‌ظلم و عادلانه فعالیت کنند. در رویکرد آموزشی متون درسی، تاریخ باید به‌عنوان مبارزه عدالت‌طلبان و ظالمان مطرح شود. اهداف معلم باید شامل تبیین مفاهیم عدالت‌محور و تلاش

برای عدالت باشد، تا دانش‌آموزان بتوانند در تاریخ به‌عنوان بازیکنان بالقوه در مبارزه بین عدالت و ظلم مشارکت کنند.

مدیریت کلاس و کلاس‌داری باید به‌صورت عدالت‌محور برگزار شود. معلم باید الگویی از عدالت برای دانش‌آموزان باشد و از رفتارهای عادلانه مانند برابری، تقسیم نگاه و عدم تبعیض استفاده کند (یاری قلی، ۱۳۹۳، ص ۱۴۵). یکی از نکات، چگونگی نشان دادن دانش‌آموزان در کلاس درس بوده، که شامل رعایت معیارهایی مانند قد، ضعف بینایی، شنوایی است، عدالت در پاسخگویی، دلسوزی، ترحم، به‌خاطر سپاری اسامی و مشخصات شاگردان، توجه به تفاوت‌های فردی، ارزش‌گذاری تلاش‌های فردی و گروهی، و عدالت در تشویق و تقویت رفتارهای مطلوب شاگردان نمونه‌هایی از اجرای عدالت در کلاس توسط معلم است.

۳-۵. سند توسعه برنامه هفتم دولت^۱

۳-۵-۱. توصیف

در فصل ۱۹ از لایحه برنامه هفتم توسعه، موضوع کیفیت و عدالت تربیتی در قالب ماده ۸۹ مورد بحث قرار گرفته است. این ماده شش مورد عمده را برای تحقق اهداف بیان می‌کند. به‌طور خلاصه، این ماده شامل اقدامات زیر است:

الف) طراحی استانداردها و ضوابط مدیریت کیفیت کودکانها، مدارس و مراکز آموزشی و پرورشی،

ب) تعیین اعتبار و سرانه دانش‌آموزی براساس نیازها، سطح محرومیت و کیفیت آموزشی و تربیتی،

ج) ایجاد بانک جامع سوابق فرهنگی، تحصیلی، آموزشی، ورزشی و مهارتی برای دانش‌آموزان،

د) بازطراحی و توسعه رشته‌های آموزش‌های فنی، حرفه‌ای و مهارتی در دوره متوسطه دوم،

ه) غنی‌سازی برنامه‌های قرآنی، فرهنگی، هنری و ورزشی در مدارس و تأمین سلامت روحی و

جسمی دانش‌آموزان،

و) تسهیل‌گری و فراگیر کردن انواع روش‌های تربیتی از جمله: اردوهای علمی، فرهنگی، ورزشی و

غیره. این اقدامات به‌منظور ارتقای کیفیت و عدالت در حوزه تربیتی و آموزشی اتخاذ شده است.

ز) راه‌اندازی کانون‌های تربیتی - تندرستی و باشگاه‌های استعدادیابی ورزشی.

۱. متن کامل لایحه برنامه هفتم توسعه شامل ۲۴ فصل و دارای ۱۱۷ ماده که در ۱۴۰۲/۳/۲۸ توسط رئیس‌جمهور به مجلس تقدیم شد.

۳-۵-۲. نقد و بررسی

اینکه موضوع عدالت در برنامه‌های توسعه براساس کدام نظریه عدالت قرار داشته و چه معنایی دارد، نیازمند تبیین از طرف سیاست‌گذار است؛ اما براساس چارچوب تعریف عدالت تربیتی در مبانی نظری تحول بنیادین، سه مؤلفه دسترسی و فرصت برابر به امکانات تربیتی، لحاظ تفاوت‌ها در استعداد، جنسیت، فرهنگ، و رشد تمام ساحتی انسان، موضوع لایحه مورد ارزیابی قرار می‌گیرد.

توسعه کمی پیش‌دستان‌ها، ایجاد فرصت‌های برابر در عدالت تربیتی را ترویج می‌کند. ایجاد پرونده الکترونیکی آموزشی - رشدی - تربیتی برای شناسایی استعدادها و برنامه‌ریزی بر پایه تفاوت‌ها، تأکید دارد. البته لازمه این امر، ایجاد فرصت برابر برای دانش‌آموزان در جهت بروز و ظهور استعدادها است. توسعه کمی و کیفی هنرستان‌ها زمینه دسترسی برای رشد استعداد دانش‌آموزان در حوزه مهارتی را فراهم خواهد کرد. در این بند با توجه به تأکید بر مشارکت مراکز غیرانتفاعی و تأثیر اقتصاد بر عدالت، بیم شکل‌گیری طبقه جدید هنرستان‌های غیرانتفاعی و ایجاد شکاف طبقاتی وجود دارد.

توسعه کیفیت برنامه‌های قرآنی، فرهنگی، هنری و ورزشی در مدارس، با استفاده از روش‌های تربیتی و همکاری با دستگاه‌های اجرایی، امکان دسترسی یکسان به این ظرفیت‌ها را فراهم نمی‌کند. نگرانی‌هایی از جمله نظرات سلیقه‌ای، عدم انسجام در برنامه‌ها و نبود نظریه پشتیبان تربیتی می‌تواند به عدم مدیریت و آسیب‌زایی برای فرآیند تربیت منجر شود.

راه‌اندازی کانون‌های تربیتی - تندرستی و باشگاه‌های استعدادیابی ورزشی در سطح استان‌های کشور، در شناسایی استعدادها و تربیت آن موثر خواهد بود. در کیفیت و عدالت آموزشی، مسئله نابرابری‌های آموزشی بین مناطق روستایی، حاشیه‌ای و مرزی، آموزش دولتی و غیردولتی، دیده نشده و برنامه هفتم موضع مشخصی در این زمینه اتخاذ نکرده است.

۴. نتیجه‌گیری

علی‌رغم توجه به موضوع عدالت در ابعاد مختلف اسناد بالادستی آموزش و پرورش، این موضوع به صورت تک‌بعدی در کنار دیگر ارزش‌ها مورد توجه قرار گرفته و به‌عنوان یک نظام جامع تربیتی و نظریه حاکم بر تمام فرایندها، در راستای تربیت انسان عدالت‌خواه قرار ندارد. از طرف دیگر، عدالت تربیتی با رویکرد حقوقی، به معنای توزیع امکانات و فرصت برابر است، و نه رویکرد اخلاقی. در زیرنظام‌های سند تحول، ارتباط معناداری با اهداف بالادستی در رابطه با عدالت وجود ندارد و در تفهیم این موضوع انتزاعی پیچیده و عوامل مترتب بر آن به دانش‌آموزان ابتدایی تا پایان متوسطه، سیر فکری مشخصی اتخاذ نشده است. آنچه در این میان مهم است، فرایندی برای عدالت‌پروری و تربیت دانش‌آموز عدالت‌خواه و

ظلم‌ستیز براساس اهداف حکمرانی انقلاب اسلامی می‌باشد. آیا ساختارهای موجود بیشتر به دنبال تربیت نظم‌پذیر و صلح‌طلب به معنای کنار آمدن با شرایط را تلقین می‌کند، یا مطالبه‌گر، عدالت‌خواه و ظلم‌ستیز است.

آیا نظام تربیت معلم دارای رویکرد تربیتی‌ای است که محصول آن تربیت معلمان با هویت عدالت‌پروری و عدالت‌خواهی است؟ برای رسیدن به عدالت تربیتی لازم است نظام جامع تربیتی عدالت‌محور، ناظر به همه فرایندها تدوین گردد. پیشنهاد می‌شود سند تحول بنیادین با رویکرد تربیت انسان عدالت‌خواه و عدالت‌ورز مورد بازنگری قرار گیرد و برنامه جامع تربیتی در ساحت‌های شناختی، عاطفی و رفتاری تدوین و عملیاتی شود. نظریه عدالت می‌تواند به‌عنوان پیشران فلسفه حکمرانی انقلاب اسلامی، در رسیدن به قله آرمانی تربیت، بر همه شئون نظام تعلیم و تربیت سایه افکنده و در تمام فرایندهای آن نقش ایفا کند.

— منابع —

قرآن کریم.

- اسلامی هرندی، فاطمه؛ کریمی، فریبا؛ نادى، محمدعلی (۱۳۹۸). مولفه‌های عدالت آموزشی در آموزش و پرورش ایران. پژوهش در نظام‌های آموزشی، شماره ۴۷، ص ۵۵-۷۵.
- بیات، قدسی؛ قاسمی، مرضیه (۱۳۹۸). مفهوم‌پردازی عدالت در نظام آموزشی ایران (مطالعه موردی کتاب‌های درسی پیش از دانشگاه. مجلس و راهبرد، ۲۶ (۱۰۰).
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۸۵/۲/۱۲). بیانات در دیدار با معلمان سراسر کشور. قابل دسترس در: <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=3339>
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۷). بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی. تهران: دفتر حفظ و نشر آثار مقام معظم رهبری.
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۷/۲/۱۹). بیانات در دانشگاه فرهنگیان. قابل دسترس در: <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=39542>
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۸/۴/۵). بیانات در دیدار رئیس و مسئولان قوه قضائیه. قابل دسترس در: <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=42925>
- دبیرخانه شورای عالی آموزش و پرورش (۱۳۹۱). برنامه درسی ملی جمهوری اسلامی ایران، مصوبه اسفند ۱۳۹۱. تهران: شورای عالی آموزش و پرورش، با همکاری سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی.
- ذکاوتی قراگزلو، علی (۱۳۹۶). عدالت تعاملی در مدرسه: روابط انسانی و اخلاق. مدیریت مدرسه، ۲۵ (۲)، ص ۳۳۸-۳۴۵.
- راغب اصفهانی، حسین بن محمد (۱۳۸۷). المفردات فی غریب القرآن. تهران: نشر صادق.
- سامتی مرتضی؛ رنجبر، همایون؛ محسنی، فضیلت (۱۳۹۰). تحلیل تأثیر شاخص‌های حکمرانی خوب بر شاخص توسعه انسانی (مطالعه موردی: کشورهای جنوب شرقی آسیا). پژوهش‌های رشد و توسعه اقتصادی، ۱۱ (۴۹).
- سبحانی، جعفر (۱۳۶۲). مبانی حکومت اسلامی. اصفهان: کتابخانه عمومی امام امیرالمؤمنین علی (ع).
- شورای عالی انقلاب فرهنگی و شورای عالی آموزش و پرورش (۱۳۹۰). سند تحول بنیادین آموزش و پرورش.
- شورای عالی انقلاب فرهنگی و شورای عالی آموزش و پرورش (۱۳۹۱). مبانی نظری تحول بنیادین در نظام تعلیم و تربیت رسمی عمومی جمهوری اسلامی ایران.
- صباغ کرمانی، مجید؛ باسزا، مهدی (۱۳۸۸). نقش حکمرانی خوب در بهبود کارکرد هزینه‌های دولت (مطالعه موردی: بخش بهداشت و آموزش کشورهای اسلامی). تحقیقات اقتصادی، شماره ۴۴، ص ۲۲-۱.
- صحبیلو، علی؛ غفاری، ابوالفضل (۱۴۰۰). بررسی عدالت تربیتی در نظام آموزشی کشور با استفاده از نظریه عدالت راولز. اسلام و پژوهش‌های تربیتی، ۱۳ (۲۵)، ص ۵۷-۷۶.
- صفاغری، حجت؛ حسین‌نژاد، رزا (۱۳۹۳). رویکردهای عدالت آموزشی (نگاهی به جایگاه عدالت آموزشی در سند تحول بنیادین نظام آموزش و پرورش ایران. پژوهش‌نامه مبانی تعلیم و تربیت، ۱۴ (۱)، ص ۴۹-۷۲.
- طبرسی، علی بن حسن (۱۳۷۹). مشکاه الانوار. ترجمه عبدالله محمدی و مهدی هوشمند. قم: دارالکتب، ج ۱.
- فرید، دانیال؛ حکم‌آبادی، سید حامد (۱۴۰۰). عدالت، محور حکمرانی اسلامی در گام دوم انقلاب: واکاوی بایدها و واقعیت‌ها در دولت اسلامی. در: دامغان: دومین کنفرانس بین‌المللی چالش‌ها و راهکارهای نوین در مهندسی صنایع و

مدیریت و حسابداری.

فوادیان دامغانی، رمضان (۱۳۸۲). *سیمای عدالت در قرآن و حدیث*. تهران: لوح محفوظ.
 قزلسفلی، محمدتقی (۱۳۹۷). مؤلفه‌های حکمرانی عادلانه در چارچوب نظریه زیست‌جهان. *سیاست متعالیه*، ۶(۲۲)،
 ص ۱۱۳-۱۳۰.

محمدی ری‌شهری، محمد (۱۳۶۲). *میزان الحکمه*. قم: مکتبه الاعلام الاسلامی.

مطهری، مرتضی (۱۳۷۴). *تعلیم و تربیت در اسلام*. قم: انتشارات صدرا، چاپ بیست و ششم.

مطهری، مرتضی (۱۳۷۷). *مجموعه آثار شهید مطهری*. تهران: انتشارات صدرا.

مطهری، مرتضی (۱۳۹۰). *عدل الهی*. تهران: انتشارات صدرا، چاپ دوم.

معین، محمد (۱۳۶۲). *فرهنگ فارسی*. تهران: مؤسسه امیرکبیر.

منیعی، رضا؛ سلیمانی، نادر؛ عباس‌زاده، ناصر؛ طباطبایی، سید موسی (۱۳۹۷). شناسایی عوامل موثر بر الگوی حکمرانی
 تربیتی مناسب در نظام آموزشی با استفاده از نظریه سه شاخگی. *مجله دانشکده پزشکی دانشگاه علوم پزشکی مشهد*،
 شماره ۶۱.

می‌دری، احمد (۱۳۸۹). *حکمرانی خوب، بنیان توسعه*. تهران: مرکز پژوهش‌های مجلس.

یاری‌قلی، بهبود (۱۳۹۳). بررسی جایگاه تربیت و عدالت تربیتی در نظریه عدالت جان رالز. *اندیشه‌های نوین تربیتی*،
 ۱۰(۳)، ص ۱۶۷-۱۳۹.